

ΤΕΟΦΡΑΣΤ

ΧΑΡΑΚΤΕΡΙ

ТЕОФРАСТ

ХАРАКТЕРИ

**Превел от старогръцки
БОГДАН БОГДАНОВ**

© www.bogdanbogdanov.net

Съдържание

- I. Престореният
 - II. Ласкателят
 - III. Празнодумецът
 - IV. Простакът
 - V. Угодникът
 - VI. Наглият
 - VII. Бъбривият
 - VIII. Сплетникът
 - IX. Безочливият
 - X. Стиснатият
 - XI. Арогантният
 - XII. Нетактичният
 - XIII. Престаряващият се
 - XIV. Заплесът
 - XV. Темерутът
 - XVI. Суеверният
 - XVII. Черногледецът
 - XVIII. Мнителният
 - XIX. Нечистоплътният
 - XX. Досадникът
 - XXI. Суетният
 - XXII. Скъперникът
 - XXIII. Самохвалецът
 - XXIV. Високомерният
 - XXV. Страхливият
 - XXVI. Привърженикът на олигархията
 - XVII. Младеещият се
 - XXVIII. Злословецът
 - XXIX. Злонравният
 - XXX. Користолюбивият
- ТЕОФРАСТ И НЕГОВИТЕ ХАРАКТЕРИ. Богдан Богданов

I. Престореният

Престореността, казано най-общо, изглежда, е склонност да се преиначават и омаловажават неща и думи¹. А ето какъв е престореният човек. Способен е да отиде и да разговаря с неприятеля си, за да скрие по този начин своята омраза. Нападнал е тайно някого — ще го похвали, когато е с него, и дори ще му изкаже съчувствие, ако е загубил дело. Някой е злословил по негов адрес или говори против него — прощава му не го съди. Онеправдан в нещо човек отиде при него да изкаже негодуването си, той разговаря безучастно. А речеш ли да го видиш спешно, ще те накара да се обадиш друг път.

И никога няма да признае, че върши това, което върши, ами ще каже, че още го обмисля и се преструва, че току-що бил дошъл, че бил неразположен. Ако продава на пазара, ще каже, че не продава, и, обратно — ако не продава, ще каже, че продава².

Чуе нещо, преструва се, че не бил чул, види нещо — не бил видял. Споразумее се, после твърди, че не се спомня. “Ще помисля, не зная”, “чудна работа”, “и аз съм стигнал отдавна до същия извод” — това са му думите. И изобщо все такива са му приказките: “Не вярвам”, “не мисля”, “озадачен съм”, “от твоите думи излиза, че той си е променил мнението, а на мене друго разправяше — просто невероятно! Сподели го и с някой друг - аз се обърках и не знам на тебе ли да не вярвам, или не ги да подозирам. Внимавай да не проявиш доверие прекалено бързо.

¹ *да се...омаловажават думи и дела.* — Престореният се смята за противоположност на Самохвалеца (вж. XXIII), който, обратно на него, преувеличава своите дела. Българската престореност не предава точно гръцкото εἰσπραΐα: това е нашето «ирония», имащо днес друго значение. Изобщо българското название на характерите не предава точно названието в оригинала. Отклонения са допуснати там, където е нужно да изпъкне общото очертание на характера при непривично за нашия език понятие на старогръцки. Разбира се, не всички замени са абсолютно необходими. Затова е любопитно да се знае, че Заплесът е по оригинал «тъпият», Младеещият се — «късно учещият».

² *Ако продава на пазара.* — Повечето атиняни имали място извън града, от което изкарвали продукти за продан. Част от тия продукти продавали лично на пазара.

II. Ласкателят

Ласкателството бихме определили като липса на достойнство в общуването с хора от което ласкателят извлича полза. Ето какъв човек е ласкателят. Върви с тебе и ти говори: “Забелязваш ли, че хората все към тебе поглеждат. В града това не се случва с никой друг. Бяхме се събрали над тридесет души¹ и стана дума, кой е най-достойният гражданин. Всички, начело с мене, се спряхме на теб.” И наред с тия думи маха конче от дрехата² или пък някоя сламка, която вятърът ти е закачил на брадата, Или се усмихва и казва: “Виждаш ли? Два дена не съм те срещал и брадата ти се е прошарила³. Но, разбира се, кой друг на твоите години може да се похвали с толкова черна брада!”

Речеш ли да кажеш нещо, дава знай на другите да млъкнат. Запееш, хвали те, а спреш ли, веднага възкликва: “Чудесно!” Дори плоска шега да кажеш, не само се разсмива, ами и дрехата си тика в устата уж че не може да се сдържи смеха. А на хората които насреща ти, викне да спрат и път да ти сторят да минеш. Ще купи ябълки и круши на децата ти, но ще им ги даде в твое присъствие, ще ги целуне и ще рече: “На добър баща дечица!”⁴ Придружи те да си купиш обувки ще каже, че кракът ти бил изящен и тия обувки не подходжали. Ако тръгнеш за някой приятел, търчи напред и съобщава: “При теб иде”⁵. И се връща да ти каже: “Казах му.” Естествено способен е моментално да иде да ти купи нещо, дори от женския пазар⁶. Ако ти е гост, пръв хвали виното и ахва: “Колко изискана кухня!” Вдига нещо от трапезата и казва: “Виж какво хубаво парче.” Пита те не ти ли е студено и не искаш ли да те наметне и още пита, а вече те е наметнал. И се навежда да ти шепне нещо на ухото, С друг като говори, тебе поглежда, В театъра грабва възглавничката от роба и сам ти я подлага⁷. И къщата ти хвали, че била добре построена, и нивите ти, че били добре гледани, и портрета ти, че бил невероятно сполучлив.

¹ ... в стоата. — Става дума за прочутата Шарена стоа в Атина, изографисана от Полигнот. На това място събирал учениците си Зенон от Китион, поради което школата му получила името стоическа. Стоите са покрити колониади, обичайно място за срещи и приказки.

² ...от дрехата. — Навсякъде в превода под дреха се разбира горната дреха на елините, т. нар. химатий.

³ ...брадата ти се е прошарила. — Намеква се, че ласкателят между другото скубе белите косми на своя събеседник.

⁴ „На добър баща дечица” — елинска поговорка.

⁵ „При теб иде...” — Ласкателят върши задължението на роба и по този начин се унижава.

⁶ ...от женския пазар — част от пазара, където се продавали предимно женски вещи и затова присъствието на мъж там било необичайно.

⁷ ...възглавничката. — Понеже седалките в елинските театри били каменни, на театър ходели с възглавничка, носена от роб.

III. Празнодумецът

Празнодумството се изразява в безкрайно говорене на необмислени и празни неща. Празнодумецът прави следното. Настани се до някой непознат и най-напред произнесе похвала на жена си. След това разказва какъв сън сънувал нощес. После изброява с най-големи подробности какво му сервирали на обяд. А подир се разбърборва още повече и заявява, че днес хората били много по-нечисти, отколкото едно време, и че на пазара пшеницата не вървяла на много добра цена, и че е града има много чужденци, и че след Големите Дионисии¹ морето било по-спокойно и можело да се плува, и че ако Зевс прател повече дъжд, щяло да бъде добре за посевите, и че животът станал, и че Дамип поставил най-голямата факла по време на Елевзинските мистерии², и че колоните в Музикалния театър били еди-колко си, и че мистериите се празнували е месец боедромион, а в месец пианопсион Апатуриите³, а пък през месец посидеон Селските Дионисии⁴. Съобщава ти : “Вчера повръщах” и те пита: “ Днес кой ден сме?” И ако го търпиш и чакаш да си иде, това няма да стане никога.

¹ *Големите Дионисии*. — Този празник, наричан още Градските Дионисии, в чест на бог Дионис бил най-големият празник след Панатенеите в Атина и се чествувал през месец елафеболион (март-април), когато започвал навигационният сезон. На този празник се уреждали театрални състезания.

² *Елевзинските мистерии* — мистерии в чест на Деметра и дъщеря ѝ Кора. Състояли се през месец боедромион (септември-октомври) в местността Елевзина в Атика. Факелът бил свещен символ на тия мистерии.

³ *Апатуриите* — първоначално тридневен, а по-късно четиридневен празник през месец пианопсион (октомври-ноември) в чест на Атина и Хефест. В дните на празник тържествено се внасяли в списъка на фратриите имената на родените през предходната година.

⁴ *Селските Дионисии* — празник в чест на Дионис, празнуван в атическите деми. На този празник също се уреждали театрални представления. Чествувал се през месец посидеон (декември-януари).

IV. Простакът

Простащината може да се определи като невежество, изразяващо се в неприличие. Простакът например се напива със зелева чорба¹, преди да отиде в народното събрание, и твърди, че парфюмът не мирише по-приятно от киселото зеле. И носи поголеми обувки. Говори гръмогласно. На близките и приятелите си доверие няма, а най-важните работи споделя с прислугата. Какво станало в народното събрание, разправя на надничарите, дето му работят земята.

Като сяда, замята си дрехата над коленете така, че му се виждат голотиите. А на улицата нищо не може да го учуди и да му привлече вниманието, но види ли говедо, магаре или козел, спира се да гледа. Огладнее ли, сам ходи в килера да си вземе ядене. Пие вино, без да го смесва с достатъчно вода².

Задиря тайно слугинята, която се грижи за хляба, а после ѝ помага да смелят двамата заедно дневната дажба жито за цялата къща. И по време на закуска ходи да хвърля кърма на добитъка. Когато се хлопа на портата, сам отваря³, повиква кучето, хваща го за муцуната и казва: “Ето кой пази къщата и имота”. Отказва да вземе сребърна монета, понеже била изтъркана и по-лека, и кара длъжника си да я замени с друга. А даде ли назаем било плуг, било кошница, коса или торба, през нощта мисли за тях, не може да заспи и току скача да си ги иска. Като слиза в града, спира първия срещнат и го разпитва как вървят на пазара кожата и солената риба, а след това веднага споделя, че има намерение да се подстриже и да вземе пътем солена риба от Архий⁴. Пее в банята. И на подметките си набива кабари.

¹ ...зелева чорба. — В оригинала е кукео́н — това е вид питие, направено от вино, стрито сирене и ечемичен булгур или брашно, понякога и с мед. Позволих си замяната, понеже има същото храносмилателно и пургативно въздействие като нашата зелева чорба.

² ...вино без ... достатъчно вода. — Елините винаги смесвали виното с вода. Мярката била 2/3 или 3/5 вода. Да се пие несмесено вино или дори, както е тук, с недостатъчно вода, се считало за неприлично.

³ ...сам отваря — т.е. неприлично деяние. При чукане портата отваря робът-вратар. Неприлично е също, че вика и кучето.

⁴ ...Архий — име на търговец на солена риба. Солената риба била обичайно ядена за бедните. В случая простакът е характеризирани и като стиснат.

V. Угодникът

Сведено до определение, угодничеството е общуване, при което човек доставя удоволствие на хората без оглед на приличие и достойнство. А ето как се държи угодникът. Отдалече те поздравява, казва, че си изключителен човек, засипва те с комплименти, с две ръце те държи и не те оставя. Повървява малко с тебе, пита кога ще се видите и на тръгване пак те обсипва с похвали. Повикат ли го арбитър в някое дело¹, изтрепва се да угоди не само на тази страна, която го е посочила, но и на противната, за да излезе безпристрастен. И може да заяви на чужденец, че е по-прав от съгражданина му.

Поканят го на обяд, а той кара домакинята да повика децата си². И като дойдат, веднага казва, че две капки вода не си приличат така, както те приличат на татко си. После ги прегръща, целува и ги поставя да седнат до него. Почва да играе с тях на разни игри³, а като се уморят, оставя ги да заспят на корема му и макар да му е неудобно, търпи.

¹ *Повикат ли го арбитър.* — Атиняните можели да отнесат своите жалби до частни арбитри, посочени от тях. Всяка страна избирала по един, а двете страни или двамата избрани арбитри посочвали главен арбитър. Задачата им била да помирят страните.

² *...да повика децата си.* — Това е необичайно, тъй като жените и децата не присъствуват на мъжките угощения.

³ *...на разни игри.* — В оригинала става дума за непозната игра на „мех и брадва“.

VI. Наглият

Наглостта се изразява в упорито вършене на срамни неща и в говорене на безсрамни думи. А ето какъв е наглият човек. Готов е веднага да се закълне. И лошите думи на хората не го трогват. Скандалджия е и уличник по душа, безсрамник и на всичко е годен.

Естествено играе кордакс и без да е пиан¹. Когато на площада панаирджии дават представление, той се намира да обикаля зрителите и да събира парите. И щом открие гратисчия, веднага вдига кавга с него. Способен е да стане ханджия, сводник, митничар. За него позорно занимание няма. Готов е да бъде глашатай, готвач, да играе комар². И майка си не издържа³. Затварят го за кражба и повече време живее в затвора, отколкото у дома си. Той е от тия хора, които задяват минувачите и влизат в разговор с тях, събират тъпни около себе си, ругаят високо с прегракнало гърло. Междувременно едни идват, други си отиват, преди да го изслушат. Така едни чуват началото, други края, трети част от това, което разправя. И за да манифестира по-пълно наглостта си, нарочно избира най-празничните дни.

В състояние да води едновременно по няколко дела — по някой той е ищецът, в други е ответник, от трети се отърва с лъжлива клетва или пък се явява с малка кутия документи в пазвата, стиснал в ръка свитък книжка по делото.

Няма да изпусне случай да застане начело дори на цял отред уличници от пазара. И веднага им дава пари назаем, но им взема 25 на сто лихва на ден⁴. Сам обикаля по кръчмите и дюкяните за прясна и сушена риба да си събира лихвите. И пъха в устата си монетите, които взима.

¹ ...да играе кордакс, без да е пиан. — Кордакс е разпуснат танц, който се играел с повдигане на дрехата. Отначало бил театрален танц в комедията, но по-късно започнали да го играят и на угощения. Неприличното тук е не толкова в танца, колкото че наглият играе, без да е пиан.

² ...играе комар. — Играта на комар била много разпространена в древна Атина. Имало специални хазартни домове. Не били редки случаите на разоряване при хазарт.

³ И майка си не издържа. — Да не се грижиш за прехраната на родителите, се считало за престъпление.

⁴ ...25 на сто лихва на ден. — Законната лихва била 12-18 на сто годишно.

VII. Бъбривият

Ако речем да определим какво нещо е бъбривостта, тя ще се окаже невъздържаност в говоренето. А ето какъв е бъбривият човек. Когато го срещнеш и му кажеш нещо, той веднага отговаря, че не било така, че той знаел всичко и че ако си имал малко търпение, само от него можеш да го научиш. Ако междуременно отговаряш нещо, прекъсва те: “Гледай да не забравиш това, дето се каниш да кажеш”, или: “Добре, че ме подсети”, или: “Виж колко е полезно да поговори човек”, “Това го пропуснах преди малко”, “Все пак бързо схвана работата”, “Откога чакам да видя дали ще стигнеш до същия извод.” И все намира някакъв повод да те прекъсне, така че не можеш и дъх да си поемеш спокойно, когато говориш с него.

А като умори няколко души поотделно, способен е да иде и при някоя група хора, да ги накара да изоставят работата си и да се разбягат. Влезе ли в училищата и игрищата¹, пречи на заниманията на децата — така се разбърборва с учителите и педотрибите! Като му кажеш, че е време да си вървиш, тръгва с теб и те изпраща до дома ти. Запиташ ли го какво е станало в народното събрание, разправя ти освен това и за спора на ораторите², станал преди толкова години при архонта Аристофонт, и за спартанците, които начело с Лизандър³ притиснали атиняните, и за своите собствени речи, които били приети с одобрение от народа. И докато разказва, отправя нападки срещу невежеството на тълпата така, че слушателите му забравят за какво става дума, задремват или го оставят и си тръгват. Ако ти е колега в съда, пречи ти да съдиш. Ако седи до тебе в театъра, пречи ти да гледаш. Ако си на вечеря с него, пречи ти да ядеш. Ще го чуеш да казва, че за бъбривеца е мъка да мълчи, че езикът му бил като риба във вода и че не би мълчал дори да излезе, че е по-бъбрив от лястовица. Остава дори децата си да му се подиграват — вечер на заспиване те го викат и му се молят: “Татенце, поговори ни малко, за да заспим по-лесно.”

¹ ...игрищата — т.нар. палестри, място за физически упражнения и състезания, където се обучавали атинските момчета от дванадесет до шестнадесетгодишна възраст под ръководството на педотриби.

² ... спора на ораторите. — Става дума за прочут процес от 330 г. пр. н. е. Ораторите са Демостен и Есхин. Годината в случая е означена с името на първия архонт, наречен епоним. Колегията на деветимата архонти е висша длъжностна институция в Атина избирана ежегодно.

³ Лизандър — спартански пълководец и държавник, при чийто натиск атиняните гласуват в 404 г. пр. н. е. за олигархически режим. На това място оригиналният текст е повреден.

VIII. Сплетникът

Сплетниченето представлява съчиняване на вести за небивалици, на които сплетникът иска хората да повярват. А ето какъв човек е той. Ако си му приятел и те срещне на улицата, лицето му веднага грейва, усмихва се и те пита: “Откъде идеш?”, “Нещо ново да кажеш?”, “Не мога да повярвам, че нищо не си чул за събитието.” И продължава да пита: “Не се говори нищо ли? Напротив, говори се и само ако можеш да си представиш какви неща!” Не те оставя да отговориш и продължава: “Значи, така? Нищо не си чул? Тогава ще те нагостя с такива новини.” И започва. Научил бил от някакъв войник или от един роб на флейтиста Астий, или от предприемача Ликон, който току-що се върнал от самото място на битката и му разказал — източниците му са все такива, че нищо не можеш да провериш. Та те били казали, че Полиперхон и царят излезли победители в битката, а Касандър попаднал в плен¹. И ако някой попита: “Е, добре, ти вярваш ли, че е така?”, ще отговори, че очевидно било така, че по града се разправяло, че вестта достигнала до все повече хора и че всички говорили едно и също, това което и той казвал. Битката била цяла касапница. Вадел заключение и по лицата на длъжностните лица — виждало се, че са разстроени. Бил чул, че някъде в някаква къща те криели вече пети ден човек, дошъл от Македония, който знаел всичко с подробности. А междувременно, докато разказва, преструва се съвсем убедително, охка и въздиша: “Нещастният Касандър! Не му върви! Какво нещо е съдбата! А беше толкова могъщ... — Каквото ти казах, не го разправяй другиму!” А го е разтръбил вече из целия град.

¹ *Полиперхон и царят излезли победители в битката, а Касандър ...* — Полиперхон е военачалникът на Александър Македонски и управи тел на Македония след смъртта на Антипатър. Той водил десетгодишна война (319—309 г. пр. н. е.) с неговия син Касандър. През това време Македония имала номинално трима царе, за един от които става дума тук.

IX. Безочливият

Безочиеето може да се определи като пълно незачитане на мнението на хората в името на недостойна облага. А безочливият примерно е в състояние да иде да иска пари назаем от човек, когото веднъж е завлякъл. После, като заколи животно в жертва на боговете¹, осолява месото, а отива да обядва у другото и отгоре на това виква роба си², взима месо и хляб от трапезата и му дава пред всички с думите: “Угощавай се, Тибие!”

Влезе ли в месарница, напомня на месаря, че му бил правил услуга, и виси над кантара, за да притури парче месо повече, а ако не успее — някой кокал за супата. И ако му се удаде, доволен е, ако ли пък не, грабва на излизане чревца от тезгяха и си отива, ухилен до уши.

Ако по време на театралните представления му дойдат гости от друг град, купува билет и за себе си с техните пари, а на другия ден завежда и синовете си, че и възпитателя им³. Види, че някой е купил нещо на добра цена, натиска се да му даде малко и на него. Влезе в чужда къща да вземе назаем ечемик или трици, дадат му, че накара на това отгоре домакините да му ги отнесат вкъщи.

Като иде на баня, застава при казаните с топла вода — пъхва таса вътре, телякът се развиква, а той се облива сам от глава до пети и казва на тръгване: “Ами аз сам се окъпах, да не би да ти дължа нещо!”

¹ ... като заколи животно в жертва. — В религиозния ритуал на елините влиза и жертвуването на животно на бога, който се чествува. Част от месото се изгаря на олтара, друга се оставя на вършещите жертвата, а с останалото домакинят прави угощение или праща дар на приятелите си.

² ... *виква роба си*. — На угощение атиняните също били съпровождани от роб. По-богатите водели цяла свита.

³ ... *възпитателя им*. — Става дума за т. нар. педагог, роба, чието задължение било да води и връща момчетата от училище и изобщо да се грижи за тях.

Х. Стиснатият

Стиснатостта е пестене на средства, което минава всякаква мярка. А ето какъв човек е стиснатият горе-долу. Способен е да иде в дома на длъжника си да му иска половиния обол лихва още преди края на месеца¹. И ако е на обед, организиран с общи средства², брой кой колко чаши е изпил и от всички сътрапезници прави най-малко възлияние на Артемида. И колкото и евтино да му купят нещо, като му представят сметката, мърмори, че можел да мине и без него.

Ако някой роб счупи гърне или чиния, удържа му от дневната дажба. А ако жена му изпусне дребна пара³, готов е да размести цялата покъщнина, леглата, скриновете и да си завре носа във всички дупки по пода. Да ти продаде нещо, ще ти го продаде на такава цена, че няма да имаш никаква полза от него.

Няма да позволи смокиня да откъснеш от градината му, нито да минеш през нивата му, нито да вдигнеш от земята паднала маслина или фурма. Всеки ден ходи да проверява дали синурните камъни са на местата си. Пресрочиш ли дълга си, способен е да ти наложи запор и да ти вземе лихва и на лихвата.

Като гощава съквартилците си, поднася месото накъсано на малки парченца. Като излиза да пазарува, връща се вкъщи, без да е купил нищо. Забранява на жена си да дава назаем дори сол, фитил, кимион, риган или пък жито за жертва⁴, повезки и питки - това били дребни неща, но като се съберели за цяла година, правели много.

И изобщо у такива стиснати хора могат да се намерят плесенявали ковчезета и ръждясали ключове. Именно те носят толкова къса дреха, че им се вижда задникът, и се мажат с елей от съвсем малки шишенца⁵, стрижат се до кожа, обуват се чак по пладне и като занесат дрехата си на тепавичаря, настояват да я наложи с повече хума, за да хваща по трудно лекета⁶.

¹ ... *още преди края на месеца*. — Лихвите в Атина се плащали всеки месец.

² ... *на обед, организиран с общи средства*. — Става дума за ловджийско дружество с патрон Артемида, в чиято чест се прави възлияние с вино.

³ ... *ако жена му изпусне дребна пара*. — На израза „дребна пара“, в оригинала отговаря точна парична единица „халк“, — медна монета равна на 1/8 от оболата.

⁴ ... *жито за жертва и т. н.* — ритуални продукти за безкръвна жертва, които били евтини и било обичайно да се заемат.

⁵ ... *и се мажат с елей от ... шишенца*. — След баня атиняните се намазвали с дървено масло от шишенца, които винаги носели със себе си.

⁶ ... *на тепавичаря*. — Тепавичарите между другото се занимавали и с чистене на вълнени дрехи. За тази цел използвали различни видове хума.

XI. Арогантният

Не е трудно да се определи арогантността. Те представлява нахално и обидно шегобийство. А ето какво прави арогантния. В състояние е, като срещне жена, да си вдигне дрехата и да ѝ покаже срамотиите си. А в театъра започва да пляска, когато хората са вече престанали. И освирква тия артисти, които всички гледат с удоволствие. Театърът утихне, той се надига и оригва, за да се обърнат и да го погледнат.

Към обед когато на пазара има най-голяма навалица, застава до тезгяхите с орехи и миртов плод, яде оттук-оттам и бърбори с продавачите. Мине край него някой, когото слабо познава, вика го по име. Като види, че човек бърза, бави го. Някой загубил важно дело се връща от съдилището, отива при него и го поздравява. Сам пазарува¹, наема свирачки² и ги повежда със себе си и де когото срещне, показва какво е купил и го кани на угощение. Застава пред бръснарницата и парфюмерията и разправя, че щял да се напие.

Майка му отиде на птицегадател³, тогава намира да говори лоши думи. Случи ли се да присъствува на молитвено възлияние, нарочно изтървава жертвената чаша и се залива в смях, като че ли е направил нещо остроумно⁴. Когато слуша флейтистка, единствен пляска с ръце, свирука мелодията, а на края ѝ се кара, че свършила много бързо. Рече ли да се изплюе през трапезата, вземе, та плюе във виночерпеца.

¹ *Сам пазарува.* — Върши нещо неприлично. Когато пазарува, атинянинът се съпровожда от роб, който носи купеното. Както е неприлично, че повежда със себе си наетите свирачки.

² ... *наема свирачки.* — Музиката и танцът съпровождат втората част на угощението, когато се пиело. Свирели флейтистки, наети от сводник.

³ *Майка му отиде при птицегадател.* — Птицегадателят е един от многото видове гадатели, от които се ползувал постоянно древният елин. Говоренето на лоши думи по време на гадаенето се счита за кощунство. От тук до края текстът принадлежи на характер 19. Нечистоплътният. Правя преноса, тъй като очевидно пасажът се свързва смислово с този характер.

⁴ ... *изтървава жертвената чаша.* — Това се смята и за неприлично, но и за лошо знамение.

XII. Нетактичният

Нетактичността е липса на усет кога какво не трябва да направиш, което дразни хората. Нетактичният например, идва при тебе да сподели нещо, когато си най-зает. Прави серенада на приятелката си точно когато е простинала и я тресе. Отива са моли да му стане поръчител човек, който наскоро е бил осъден като поръчител. Призоват го за свидетел по някое дело, явява се след произнасянето на присъдата. Поканят го на сватба, през цялото време говори против жените. Човек се върнал току-що от дълъг път, ще му предложи разходка.

Способен е да доведе купувач, който ще ти плати повече, след като си продадеш стоката. На някое място хората тъкмо се разберат по въпрос, по който дълго се спорили, той става и го повдига наново. Ревностно се заема с услуги, от които човек, не се нуждае, но изпитва неудобство да му откаже. Точно по празник, когато си се охарчил, ще дойде да си оправите сметките. Ти наказваш роба си с камшик, застане и заразправя, че и той веднъж нашибал така един свой роб, та робът после се обесил. Две страни искат да се помирят и го избераат за арбитър¹, а той, напротив — подстрекава ги една срещу друга. А като му се дотанцува, дърпа съседа си, който още не си е пийнал добре².

¹ ...и го избераат за арбитър. — Вж. 5. Угодникът.

² ... който още не си е пийнал добре. — Вж. 6. Наглият.

XIII. Престараващият се

По всичко изглежда, че престараването е добронамерена неумереност в думи и дела. Такъв човек, да кажем, веднага обещава нещо, което не му е по силите. Хората единодушно се съгласяват, че някакво решение е правилно, той единствен се противопоставя с доводи, които са напълно неприемливи.

И кара роба си да приготви повече вино, отколкото могат да изпият гостите¹. Някъде се бият, не познава хората, намесва се да ги разтървава. Поведете те по някоя пътека, после се обърква и не може да разбере накъде върви. Ако е войник, ходи при военачалника да пита кога ще влязат в сражение и какви ще бъдат заповедите в други ден.

Отива при баща си да му съобщи, че майка му си е вече в леглото и спи. Ако лекарят забрани да се дава вино на болния, той заявява, че иска да провери дали наистина е вредно и здраво го напива. Умре ли някоя жена, написва на паметника не само нейното име и откъде е, но и името на мъжа ѝ, на баща ѝ, на майка ѝ, и накрая добавя “Всички те бяха порядъчни хора.”²

Когато трябва да произнесе клетва, казва на околните: “Аз колко пъти съм се клел досега!”

¹ ... да приготви повече вино — т. е. да смеси . Вж. 6 . Простакът .

² „Всички те бяха порядъчни хора,.. — Избързва да каже „бяха,, , макар да не са умрели.

XIV. Заплесът

За да определим заплеснатостта, ще кажем, че тя представлява неподвижност на ума, която се проявява и в думи, и в дела. Заплесът например седне да смятат на сметалото¹, получи резултата, обърне се към съседа си и го пита: “Колко прави?” Ако са завели дело срещу него и трябва да иде в съда, забравя да се яви и същия ден отива на село. А ако иде на театър, заспива, представлението свършва, хората си отиват и той остава сам.

Наяде се много, стане през нощта до клозета и кучето на съседа го ухапе. Вземе нещо, постави го някъде, после го търси и не може да го намери. Като му съобщят, че е умрял негов приятел, та да отиде на погребението, ще се натъжи, ще заплаче и ще рече: “На добър час!”²

Способен е да повика свидетели, когато някой му връща пари. Насред зима се кара на роба, че не купил краставици. Кара децата си да се упражняват в борба и бягане, но ги изморява до смърт. Като си готви сам леща в полето, ще сложи два пъти сол в паницата, та става невъзможно да се яде.

Вали дъжд и е здрач, хората казват: “Тъмно като в рог”, а той ще рече: “Какво небе и какви звезди тая вечер!” И някой го запитва: “Колко мъртъвци, мислиш, са минали през портата към гробището?”³, а той отговаря: “Да ни наспори толкова и на нас!”

¹ ... *седне да смята*. — Древните елини смятали на специално определени за тази цел сметала, разграфени съобразно паричните единици. За жетони служели камъчета.

² „*На добър час!*“, — Тази формула се изказвала като пожелание за успех в някое начинание или при тръгване на път и в случая е неподходяща.

³ ... *портата към гробището*. — Става дума за т. нар. Ерийска порта на Атина, която водела към гробището.

XV. Темерутът

Темерутството е недружелюбност в общуването, която се проявява особено при разговор, Като запиташ например темерута: “Къде е еди-кой си?”, отговаря: “Я ме остави на мира!” Поздравиш ли го, не отговаря. Изложил е нещо за продан и не казва на купувача за колко го продава, ами пита колко смята, че струва.

Човек го почете и му прати по празниците дар, а той ще рече, че не му го праща току-тъй, ами за да прати и той¹. Да го блъснеш или да го настъпиш неволно, няма да ти приеме извинението. Дойде приятел и го помоли да направи вноска за нещо общо, казва, че няма да даде, а после сам я занася, но казва: “И тия пари отидоха на вятъра.”²

Спъне ли се по пътя, и камъка къдне. И не е в състояние да изтърпи никого дълго време. Не можеш да го накараш нито песен да изпее, нито да каже стихотворение, нито да потанцува.³ Стига дотам, че и на боговете не се моли...

¹ ... и му прати ... дар. — Имало обичай по празниците приятелите да си пращат нещо от празничната трапеза. Вж. IX. Безочливият.

² ... да направи вноска. — Става дума за общ заем, който група приятели правят на някой нуждаещ се.

³ ... нито да каже стихотворение. — На угощение се развличали не само с песни и танци, но и като декламирали. Това ставало подред, както са възлегнали.

XVI. Суеверният

Така или иначе, може да се каже, че суеверието е боязън от божиите сили. А ето какво прави суеверният. През втория ден на Антестериите¹ си умива ръцете, напръсква се със светена вода, взема от светилището клонче лавър, слага го в уста и ходи тъй целия ден. Като му мине котка път, чака да премине човек или хвърля три камъка през пътя и тогава пресича.

Види ли в къщата си змията парейа², призовава Сабазий. А види ли т. нар. свещена змия, вдига на мястото параклис. Покрай мазан камък на кръстопът не минава, без да го полее с елей от шишенцето си и ако не падне на колене да се поклони до земята.³

Ако мишка му прояде брашнена торба⁴, тича при гадател да пита какво прави⁵. И ако гадателят му каже да даде торбата на кожаря да я закърпи, не го слуша, ами се връща в къщи и принася очистителна жертва.

И постоянно прави очищение на къщата си, понеже ѝ било навлечено проклятието на Хеката⁶. Върви по пътя, изграчи кукумявка, той спира смутен и произнася: “Да ме пази Атина!”⁷ и тогава продължава. За нищо на света не би го накарал да отиде на гроб, при мъртвец или родилка—по-добре било да не се осквернява.

На всеки четвърти и двадесет и четвърти ден от месеца заповядва на домашните си да стоплят вино, а той излиза да купи клонки мирта, тамян, жертвени питки и като се върне в къщи, цял ден кичи с венчета изображенията на Хермафродита⁸.

Щом сънува сън, отива при някой тълкувател на сънища, при прорицател и птицегадател да го пита на кой бог или богиня да се помоли. Всеки месец ходи при Орфеотелестите заедно с жена си и децата си, за да го посветят наново в своите мистерии⁹. А ако жена му е заета, взема дойката.

¹ *През втория ден на Антестериите.* — Антестериите са празник в чест на Дионис, който се празнува през месец на антестерион (февруари-март). Вторият ден се смята за нечист, тъй като тогава излизали духовете на мъртвите. Суеверният предприема апотропеични (отблъскващи) предпазни мерки.

² *... змията парейа* — особен вид едра тъмнокафява змия, лесно поддаваща се на опитомяване. Била свещена на Асклепий, а по-късно и на божеството Сабазий, сродно с Бакхус–Дионис и с Асклепий. Култът на Сабазий бил пренесен през Фригия и Тракия в Атина.

³ *Покрай мазан камък ... не минава* — отживелица с фетишистки характер. За шишенцето (т. нар. лекит) вж. Х. Стиснатият.

⁴ *... мишка му прояде ... торба.* — Мишката, котката и кукумявката се считали за нечисти животни, а появата им за лошо знамение.

⁵ *тича при гадател.* — В Атина имало официални гадатели, които тълкували неписаните закони и знаменията, отнасящи се за целия град. Но имало също и частни гадатели. За такъв гадател става дума в случая.

⁶ *... проклятието на Хеката.* — Хеката е богиня на магията. Триликите ѝ изображения стояли по кръстопътищата.

⁷ *“Да ме пази Атина!”* — Суеверният призовава Атина, тъй като кукумявката е нейната свещена птица.

⁸ *На всеки четвърти и двадесет и четвърти ден.* — Четвъртият ден на всеки месец бил посветен на Хермес и на Афродита Пандемос. Суеверният ги почита, като отдава почит на сина им Хермафродит. Неясно е обаче защо прави това и на двадесет и четвъртия ден от месеца.

⁹ *... Орфеотелестите* — жреци, които посвещават в орфическите мистерии, обещавайки на посветените блаженство в отвъдния живот. Тук става дума за народен вулгаризиран вариант на появилия се през шести век пр. н. е. Орфизъм — религиозно–философско учение, в което се набляга особено на идеята за безсмъртието на душата и за инкарнацията, неколнократното превъплъщение на душата по пътя ѝ към съвършенството.

Той е от тия, дето ходят на брега на морето и грижливо се очистват с морска вода. Когато види човек, окичен с чесън¹, измежду тия, които се срещат по кръстопътищата, тича в къщи, умива се целият от глава до пети и вика жриците, да направят очищение, като се въртят около него с морски лук или с малко кученце². Види ли луд или епилептик, изпада в ужас и плюе в пазвата си³.

- - -

¹ ... човек, окичен с чесън. — При всяка нова луна поставяли пред изображенията на Хеката, намиращи се по кръстопътищата, в дар храна. Така че налагало се специални хора да очистват светото място и именно те с профилактична цел се кичели с чесън. Суевърният счита, че срещата с тях го омърсява.

² ... или с малко кученце. — Кученцето е свещено животно на Хеката, което ѝ жертвували, за да я омилостивят.

³ ... плюе в пазвата си — ритуално действие за отстраняване на лошо въздействие.

XVII. Черногледецът

Черногледство—това е да изразяваш без основание недоволство от всичко, което ти дават. А ето какъв човек е черногледецът. Ти пратиш слугата си да занесе като на приятел нещо от трапезата¹, а той му каже: “Значи, досвидяха му чорбицата и винцето и не ме покани на обяд.” Приятелката му го целува, а той мърмори: “Кой знае дали от сърце го правиш.”

Завали дъжд, вместо да благодари на Зевс, напротив, сърди му се, че много късно заваяло. Като намери на пътя кесия, казва: “Как не намерих поне веднъж съкровище.” Купи роб на съвсем изгодна цена, и то след дълъг пазарлък с продавача ще рече: “Кой знае дали не е болен, като е толкова евтин.” Съобщиш му радостна вест, че му се е родил син, а той веднага: “Да, ама трябва да добавиш, че ще ми отиде половината имот по него, ако искаш да кажеш истината.” Дори дело да спечели, и то без нито един глас против², ще намери да се оплаче от адвоката, че бил пропуснал ред доводи в негова полза³.

Приятелите решат да му помогнат, да съберат пари и да му дадат назаем, и някой каже: “Е, сега сигурно си доволен.” А той веднага има отговор: “Да бъда доволен? При мисълта, че дължа на всички ви пари и че освен това трябва да се чувствавам задължен и благодарен, задето ми услужихте?”

¹ ... *нещо от трапезата*. — Вж. XV. Темерутът.

² ... *без нищо един глас против*. — Това е почти невъзможно, защото съставът на съда броял 201 съдебни заседатели.

³ ... *адвоката*. — Адвокат в съвременния смисъл на думата елинският съд не познавал. Подсъдимият отивал при специален оратор, т. нар. логограф, който му написвал реч. Той я научавал наизуст и я произнасял пред съдебната колегия.

XVIII. Мнителният

Мнителността очевидно е един вид подозрение, че всички са нечестни. Мнителният човек например праща един роб да пазарува, а друг да го следи колко е похарчи. Пътува ли, сам си носи парите и на всеки двеста метра¹ сяда да ги брой колко са.

А вечер в леглото почне да пита жена си заключен ли е сандъкът, запечатан ли е шкафът със сребърната посуда², сложено ли е мандалото на пътната врата. И макар тя да го уверява, че всичко това е сторено, той все пак се вдига от постелята и както е гол и бос, със свещник в ръка, обикаля да провери. Чак тогава заспива, и то не много лесно.

И ако му дължиш пари, идва да си прибере лихвите със свидетели, та да не можеш да му откажеш. Дава си дрехата на тепавичар³, който има добър поръчител, а дали е добър в работата, не го интересува. Ако го помолиш да ти услужи със сребърни прибори, едва ли ще ти ги даде⁴. А ако си му роднина или по-близък приятел, няма как да ти откаже, но така ще ти ги даде, че само дето в огън не ги изпитва, на кантар не ги мери и поръчител не ти иска.

Кара роба, дето го съпровожда, да върви зад него, за да му е под око, та да не избяга по пътя⁵. Купиш нещо от него и ти се случи да бързаш, кажеш му: “Кога да ти платя, че сега бързам”, той ще ти отговори: “недей да се тревожиш. Аз ще тръгна с тебе и ще вървя докато си свършиш работата.”

¹ ... на всеки двеста метра. — В оригинала е << на всеки стадий>>. Стадият е мярка за дължина, отговаряща приблизително на 180 метра.

² ... запечатан ли е шкафът. — Било обичайно да се запечатват шкафовете и стаите, в които има ценни неща.

³ Дава си дрехите на тепавичар. — Вж. Х. Стиснатият.

⁴ ... да ти услужи със сребърни прибори. — Заемането на скъпа посуда при тържествени случаи било нещо обичайно.

⁵ Кара роба ... да върви не зад него. — Случаите на бягство били чести и затова мнителният има основание да прави това.

XIX. Нечистоплътният

Нечистоплътността е немарливост за чистотата на тялото, с което нечистоплътният отблъсква хората. А ето какъв човек е той — ходи крастав, покрит с лишеи или с черни нокти и твърди, че това били наследствени неразположения, и баща му, и дядо му били такива; така че да речеш да подхвърлиш дете у тях, щяло да се познае след време, по краката му може да има рани, пръстите му да са ожулени, той търпи, не ги лекува, оставя ги да червясат. От подмишниците му се спускат гъсти, дълги косми като на животно, а зъбите му са черни и разядени, за това устата му издава неприятен дъх.

И не само това може да се каже за него. Като яде, подсмърча. Ако принася жертва, целият се омазва с кръв. А когато говори, от устата му излизат слюнки. Пие ли, оригва се. Спят с жена си в мръсни завивки. В банята се маже с гранясал елей... Долната му дреха е дебела, а горната съвсем тънка и цялата в лекета¹. И никак не го е срам да излиза така на площада.

¹ ... а горната съвсем тънка — т. е. върху зимната долна дреха слага лятна горна.

XX. Досадникът

Ще определим досаждането като държане безвредно, но дотягащо на хората. А ето какъв човек е досадникът. Тъкмо си заспал, той влиза и те буди. За да ти говори. Заминаваш, корабът вече потегля, задържа те. Отидеш да го видиш, ще те помоли да почакаш, докато си направи разходката.¹

Като е на чуждо място, грабва детето т ръцете на дойката, дъвче му храната и го храни, говори му галено, целувчици му прави с уста и го нарича “съкровището на татко”.²

А като е на масата, разправя, че е взел слабително и се очистил отгоре и отдолу и че злъчката в испражненията му била по-черна от супата, която ядат.

Годен е пред слугите да попита майка си следното: “Кажки, мамо, какво ти беше в деня, когато се мъчи и ме роди?” И отговаря вместо нея, че било тежко, но и приятно, и че изобщо с човека било така — едното вървяло с другото, иначе не можело.

Ако е поканен на обяд, разправя, че имал цистерна, в която водата се запазвала студена, и че градината му давала много пресен зеленчук, че готвачът му готвел чудесно, че къщата му била цял хан, вечно била пълна с хора, и че приятелите му пиели като продънени, каквото и да правел, не можел да ги напои,

А ако е домакин, демонстрира пред гостите таланта на своя паразит.³ Подканва ги да пият, уверявайки, че е приготвил всичко, за да прекарат приятно, и само да кажели, веднага щял да прати момчето при сводника да доведе една флейтистка, “за да ни свири и да се веселим”.⁴

¹ ... докато си направи разходката. — Това е разходка по хигиенични съображения в духа на тогавашната медицина.

² ... дъвче му храната — т. е. извършва това, което прави дойката.

³ ... таланта на своя паразит. — Паразит се наричал човек, който се присламчвал към по-богати хора и с комплименти си издействувал постоянно място на трапезата им. Постепенно паразитът започнал да играе ролята на професионален шут.

⁴ ... да доведе една флейтистка. — Вж. XI. Арогантният.

XXI. Суетният

Суетността, изглежда, е дребнав стремеж към първенство и отличие. А ето какъв човек е суетният. Когато е канен на обяд, ще се настани до домакина. Ще заведе да подстриже сина си чак в Делфи.¹ Набавя си роб етиопец, който го съпровожда по улицата. Ако има да връща една мина, всичко ще даде в чисто нови монети.²

Отглежда у дома си гарга, купува й стълбичка, прави малко медно щитче, окачва й го и тя подскача тъй по стълбичката. Ако принесе в жертва вол, непременно отсича рогата, увива ги в дебели панделки и ги закачва на вратата, та като влизат хората, да видят, че вол е клал. Участва ли в шествие на конницата³, като свърши, дава на роба да отнесе всичко друго в къщи, а той си намята дрехата и се разхожда по площада, но без да си махне шпорите. Умре му малтийското куче, прави му паметник, а на плочата пише: “Кладос, родом от Малта”.⁴

Ако посвети меден пръст в храма на Асклепий, лъска го, с венчета го увива и го помазва всеки ден.⁵ Ако пък е притан⁶, съвсем естествено е да издействува от колегите си той да оповести ред народа резултата от жертвоприношението. С венец на глава, облечен в бяла дреха, той излиза и възвестява: “Атински граждани! Ние, пританите, принесохме специалната жертва на майката на боговете.⁷ Знаменията са щастливи. Ползвайте се от благата им.” После се прибира в къщи и разправя на жена си какъв невероятен успех му донесъл дози ден.

Подстригва се често и избелва зъбите си. Дрехата му още нищо й няма, оставя я и заносва друга. Парфюмира се. На площада ще го срещнеш най-често край банкерите⁸. Посещава тия гимназиони⁹, в които се упражняват ефебите. По време на представления в театъра сяда в съседство със стратегите¹⁰.

¹ *Ще заведе да подстриже сина си чак в Делфи.* — Атинските момчета носели дълги коси. Като достигали възраст на възмъжаването, подстригвали се и дарявали косите си на някое божество, главно на Херакъл. В случая Суетният избра за този ритуал възможно най-представителното място — Делфи.

² *... една мина.* — Една мина е равна на сто драхми, а една на шест обола.

³ *... шествие на конницата.* — Суетният е измежду хилядата млади мъже, набирани измежду богатите семейства, които образували атинската конница. По време на религиозни празници тя излизала на парада.

⁴ *... малтийското куче* — особена порода ниски кучета с остра муцунка, които били на мода по онова време.

⁵ *... меден пръст в храма на Асклепий* — ритуален обичай да се поставя в храма на бога-лекар изображението на болната част от тялото за да се благодари по този магичен начин за нейното излекуване.

⁶ *... притан.* — Пританите били постоянното присъствие на съвета на петстотинте в Атина. От всяка от десетте фили били излъчени петдесет притана, която колегия изпълнявала тази служба през една десета част от годината.

⁷ *... принесохме специалната жертва на Майката на боговете.* — Става дума за празника в чест на фригийската богиня Кибела, на която принасяли сладкиш, подобен на млечна баница.

⁸ *... край банкерите* — или т. нар. трапезити. Те били едновременно банкери, лихвари и обменители. Суетният иска да покаже, че се занимава с финансови операции.

⁹ *... тия гимназиони.* — става дума за трите обществени палестри (Академия, Ликейона и Киносаргес), в които се занимавали със спорт младежите от шестнадесет до осемнадесет годишна възраст. Тия палестри не бива да се смесват с частните палестри, дето се занимават по-малките момчета (вж. VII. Бъбривият). И в случая се подчертава, че Суетният се движи само по избрани места.

¹⁰ *... стратегите* — колегията на десетимата стратеги: атинските военачалници. Те не заемали определено място в театъра, но, изглежда, сядали заедно.

И за свое нещо не ходи на пазар, а все за приятелите си от други градове. Изпраща маслини във Византион, спартански кучета в Кизик¹, в Родос химетийски мед. И не пропуска да съобщи това на всички.

Естествено той е способен да гледа маймуна в къщата си и да си достави фазан² и сицилийски гълъби, зарове от антилопови рога, турийски кръгли шишенца, спартански вити бастуни, гоблен, на който са изобразени перси.

Има у дома си малка палестра, покрита с пясък, и място за игра с топка. И обикаля града, за да ги наеме на философи и оратори, на майстори-хоплити³ и музиканти за целите на техните публични изпълнения. И го прави само и само, като седнат хората и почне изпълнението, да влезе уж позакъснял, а някой от зрителите да рече: “Ето, той е стопанинът на палестрата.”

¹ ... *спартански кучета* — ловджийски кучета.

² ... *фазан* — в оригинала в същност става дума за непозната птица.

³ ... *майстори-хоплити*. — Става дума за специалисти по бой в тежко въоръжение, които излизали пред публика, за да демонстрират уменията си.

XXII. Скъперникът

Скъперничеството е един вид отсъствие на чест и достойнство в правенето на икономии. А ето какъв човек е скъперникът. Спечелва първа награда в състезание с трагедии и посвещава на Дионис дървена плочица¹, тънка като лента, на която написва само името си. Когато стане дума в народното събрание да се направи допълнителна вноска, става и си отива, без да продума и дума.

Като жени дъщеря си, продава цялото месо от жертвата освен това, което се пада на жреците. А прислугата за угощението наема при условие, че ще се нахранят предварително по къщите си. Когато е триерарх², спи на палубата в постелята на кормчията, своята изобщо не разгъва.

На празника на Музите не праща децата си на училище под предлог, че са болни, за да не внесе парите за тържеството³. И на връщане от пазара сам носи месото и зарзавата, натрупва ги в пазвата си. А като даде дрехите си за пране, стои си у дома⁴.

Негов приятел събира вноска, при това са се уговорили, види ли го отдалече, че идва насреща му, отбива се встрани и се прибира вкъщи по заобиколен път. И жена си със зестра е взел, но не ѝ купува слугиня, ами плаща на някое момиче, колкото да има кой да я съпровожда, когато излиза в града.

И носи обувки, дето празно не им е останало от кръпки, но казва, че били здрави като копита. Сутрин, като стане, той мете вкъщи и оправя леглата. И в театъра сяда не на възглавничка, а на стара дреха, обърната наопаки, като при това сам си я носи⁵.

¹ ... *посещава на Дионис дървена плочица*. — Спечелва не като поет, а като хоред, т. е. като изпълнил задължението на богат гражданин да плати за събирането на хора, за постановката и за всичко, свързано с театралното представление. В този случай освещавали на Дионис, бога-патрон на театралното състезание, мраморна плоча.

² *Когато е триерарх*. — Това е друго обществено задължение за богатия гражданин в Атина. Като триерарх той трябвало да съоръжи, да издържа и да началствува една година военен кораб, т. нар. триера, след което тя минавала във владение на държавата.

³ *На празника на Музите* — празник на училището, защото Музите са покровителки на науката и изкуството.

⁴ ... като даде дрехата си. — Вж. Х. Стиснатиет.

⁵ ... *не на възглавничка*. — Вж. II. Ласкателят.

XXIII. Самохвалецът

Всички ще се съгласят, че самохвалството се състои в това, да си приписваш въображаеми успехи и богатства. А ето какъв е човекът самохвалецът. Застане на вълнолома заразправя на чужденците какви капитали бил вложил в морска търговия и че било страшно изгодно да отпускат заеми за търговия, и че сам той бил спечелил и загубил еди-колко си. И дотолкова надува всичко, че праща роба си при bankerите, въпреки че у тях няма и пукната пара¹. Ще тръгне с някого и ще го метне, че воювал рамо до рамо с Александър, че му бил симпатичен и че той му подарил не знаем колко са чаши, украсени със скъпоценни камъни. И може да спори, че азиатските майстори били по-добри от европейските, макар никога да не е напуснал Атина.

Ще каже, че получил писмо от Антипатър², който вече за трети път го карал да отиде в Македония и му бил дал позволение да изнася дървен материал без мито. Но той бил отказал, за да не го наклевети някой, че е прекалено близък с македонците.

А по времето, когато имало недостиг на жито, изхарчил над 30 хил. драхми за нуждаещите се. Не можел да откаже. А ако седи до непознати хора, ще помоли някой да му помогне да сметне на сметалото колко пари е дал назаем и най-малкия жетон ще означае със 100 драхми, а средния с 600³. И за да бъде по-убедителен, свързва всяка сума с името на измислен длъжник. Накрая цялата сума излиза 60 000 и казва, че това били само парите, които е внесъл за подпомагането на приятели, и че тук не влизали нито средствата за оборудване на държавни кораби, нито за уреждане на театрални представления. Върти се край продавачите на расови коне и се преструва, че купува. Влиза в дюкяните и иска дрехи за 12 000 драхми и се кара на роба, дето тръгнал без пари. Живее под наем, но ще намери някой, който не знае, и ще го върже, че това била бащината му къща и че имал намерение да я продава, защото била тясна и не побираща гостите му.

¹ ... праща роба си при bankerите — Вж. XXI. Суетният.

² ... *Антипатър* — военачалник на Александър Македонски, който го оставил за управител на Македония, когато тръгнал на поход на изток.

³ ... да сметне на сметалото — Вж. XIV. Заплесът.

XXIV. Високомерният

Високомерието е един вид пренебрежително отношение към всичко, което не е свързано със собствената личност. А ето какъв е високомерният човек. Ако бързаш да го видиш по някоя работа, ще ти обещае да те приеме, след като се наобядва, по време на разходката.¹ И никога не забравя услугата си.

Определят ли го за арбитър², изслушва двете страни и се произнася на пътя³, от-правил се нанякъде. Когато го изберат на някаква длъжност, отказва се с клетва под предлог, че е зает. Никога не прави визита пръв. Искаш да му продадеш нещо или да получиш надницата, ще те накара да идеш у дома му в ранни зори. По улицата няма да заговори никого: или в земята гледа, или вири нос — според настроението си. Поканва приятели на угощение, но не обядва с тях, ами ще накара някои от домашните му да се погрижи за тържеството. Като отива при някого, праща напред роба си за да съобщи идването му. И не пуска никого при себе си, ако му правят масаж, ако се къпе или храни.

И ако си урежда сметките с някого, кара роба да сметне на сметалото⁴ и да му представи резултата. А в писмо никога не казва: “Би било любезно от твоя страна...”, а “Искам еди-какво си...” или “Пращам този човек за да вземе...”, “В никакъв случай” или “Без разтакаване”.

¹ ... по време на разходка. — Вж. XX. Досадникът.

² ... определят го за арбитър. — Вж. V. Угодникът.

³ ... и се произнася на пътя — а не на някое определено място. Тия арбитражи се вършели обикновено в някой храм.

⁴ ... да сметне на сметало. — Вж. XIV. Заплесът.

XXV. Страхливият

Очевидно страхливостта може да се определи като малодушие, породено от страх. А ето какво прави страхливият човек. Когато пътува по море, в състояние е да вземе някой скалист нос за пиратски кораб. Надигат се вълни, веднага пита има ли непосветен пасажер.¹ Зяпа в небето и разпитва кормчията дали държи кораба на достатъчно разстояние от брега и как му се струва времето. После сяда до някого и му споделя, че е сънувал лош сън и затова бил обезпокоен. Може да смъкне дрехата си и да я даде на роба, за да не му тежи, ако стане коработушение и да моли да го свалят на брега.

Когато е войник, тъкмо пехотата влиза в сражение, започва да вика съкварталците си да се събират около него и внимателно да се огледат, защото не било лесно да се разбере дали това са неприятелите. А като чуе шума и виковете и види да падат хора, казва на съседите си в строя, че в бързината забравил да си вземе меча и бегом се връща в палатката. Праща роба, уж да разпознае къде са враговете, и в негово отсъствие скрива меча под възглавницата, а след това, за да мине време, се преструва, че го търси.

Види ли да носят негов приятел ранен, изтичва насреща, ободрява го, помага в носенето. После се грижи за него, кръвта му бърше, пъди мухите от раната и какво ли още не прави, само и само за да не се бие. Изсвири ли тръбата, не се мръдва от палатката, седи и мърмори: “У-у, върви по дяволите! Какво си се разсвирил? Не оставяш човека да спи!” Подир това се нацапва с кръв от чуждата рана, тича насреща, когато другарите му се завръщат от сражението, и разправя, че с риск за живота си спасил свой приятел. И води съкварталците и съселяните² си при ранения, за да го видят, и на всеки един разправя, че сам със собствените си ръце го донесъл до палатката.

¹ ... има ли непосветен пасажер — в мистериите на Кабирите в Самотраки, които предпазвали от коработушение.

² ... съкварталците и съселяните. — Под „съкварталци” се разбира жители на същия дем (вж. Х. Стиснатият), а със „сеселяни” неточно се означават хората от същата фила. Филата е административно деление в Атина.

XXVI. Привърженикът на олигархията

Олигархизма¹ бяхме определили като един вид жажда за власт и облаги. А ето какъв човек е привърженикът на олигархията. Когато се обсъжда в народното събрание кои да са бъдат помощници на архонта² във връзка с уреждането на тържественото шествие, излиза на трибуната и заявява, че тези хора трябва да имат неограничена власт. И ако предложението е да бъдат десет, той казва: „Достатъчен е един”, стига само да бъде човек на място. От целия Омир нищо друго не знаел освен този стих: „Лошо нещо е властта на много хора, един да бъде господарят”. Ето какви са му приказките: „Трябва да се съберем и сами да обсъдим, да скъсаме с тълпата и площада, да престанем да се домогваме до длъжности и по този начин да не приемаме от тях³ нито почести, нито унижения.” И заключава: „Или те, или ние трябва да напуснем града.”

Излиза из града късно по обед⁴, важно загърнат в дрехата си, с добре подстригана брада и грижливо подрязани нокти, перчи се, едва ли не декламира: „От доносчици в този град не може да се живее”; „В съдилището какви ли обиди човек не може да изтърпи от тия негодници”, „Чудя се на тия, които вземат участие в обществения живот. Какво очакват? Народът е вечно неблагодарен и принадлежи на този, който му дава и раздава.”

Било ужасно да ходиш в народното събрание, все щял да се случи до тебе някой мръсен, окъсан тип. Ще каже: „Кога най-после ще си отдъхнем от тези литургии и триерархии, които само ни съсипват.”⁵ Народните водачи били непоносимо племе и Тезей бил първия виновник за нещастията на града, защото съединил народа от дванайсет селища в едно и унищожил царската власт.⁶ Затова справедливо било, дето станала първата негова жертва. Все такива неща разправя на чужденците или на тия свои съграждани, които също като него са привърженици на олигархията.

¹ *Олигархизма* — Олигархията е форма на политическа власт, противоположна на демокрацията. Тук под „привърженик на олигархията” се представя политически тип, който, макар и неточно, би могъл да се нарече „реакционер”.

² *за помощници на архонта* — Става дума за първия от деветимата архонти (вж. VIII. Бъбривият). Уреждат се Панатенеите или Големите Дионисии (вж. III. Празноумецът).

³ *да не приемаме от тях* — т. е. от демократите.

⁴ *късно по обед* — т. е., когато площадът и улицата са вече празни.

⁵ *литургии и триерархии* — За триерархия вж. XXII. Скъперникът. Под литургия се разбират всички повинности за гражданите с имуществен ценз над три таланта годишен доход. Талант е парична единица, равняваща се на шест хиляди драхми.

⁶ *Тезей* — митически цар на Атина, извършил реформи с демократически дух. Създал народно събрание, но сам бил пропъден от града по негово решение.

XVII. Младеещият се

Бихме определили младеенето като неотговарящо на възрастта ревностно залягане в младежки занимания. А за един човек се казва, че младее, когато е на шейсет години, учи наизуст поезия и се опитва да декламира на угощение, но не успява, защото му изневерява паметта. И от сина си се учи да изпълнява заповедите “надясно”, “наляво” и “кръгом”.

И внася определената сума за да участва на празника на героите във факелната щафета редом с момчетата.¹ И, разбира се, ако го поканят да присъства на жертвоприношенията в храма на Херакъл, веднага си сваля дрехата и повдига воала за да му се открие шията.

И ходи от палестра на палестра и все се упражнява. Дойдат ли артисти, седи на три-четири представления подред, за да научи наизуст песните. Ако участва в тайнствата на Сабазий, гледа да направи впечатление на жреца с хубостта си.² Задява някоя хетера и се опитва да влезе с взлом в къщата и, но се намира съперник, който хем го набива, хем го дава под съд. Тръгне за село на чужд кон и реши да опита и тръс, и галоп, та падне и си счупи главата.

Член е на младежкото дружество на декадистите³ и на най-личните, между които е и той, дава угощение. Упражнява се пред роба си на изящни пози. И се учи да стреля с лък и с копие от учителя на децата си, но се опитва и да го поучава, все едно, че той не знае.

И като се бори в банята, си върти задника, та да излезе, че е минал специално обучение. А когато присъствува на изпълнение на женски хор⁴, веднага е захваща да научи стъпките не танца, като сам си подсвирква мелодията.

¹ *на празника на героите* — На този празник в чест на различни герои (Тезей, Херакъл, Аякс и др.) устройвали щафетно надбягване с факли.

² *тайнствата на Сабазий* — Вж. XVI. Суверният. На празника на Сабазий участниците извършвали ритуала голи, което младеещият се използва, за да демонстрира красотата си.

³ *младежкото дружество на декадистите* — сдружение на млади хора, наречено така, защото на всяко десето число от месеца се събирали на угощение.

⁴ *женски хор* — Става дума за хор, който пее и изпълнява обреден танц.

XXVIII. Злословецът

Злословието е склонност да се говорят лоши приказки за хората. А ето какъв човек е злословецът. Запитах го какъв е еди-кой си, а той отговаря: “Щом те интересува, нека постъпя като генеалозите — ще започна с родителите му.¹ На баща му отначало викаха Созий, после като войник стана Созистрат, а в дома си се записа Созидем.² Майка му пък е знатна тракийка и ѝ викат, представи си на тая душица Бяла врана — такива са им там знатните. А и той като родителите си е негодник и плаче за пръчка.”

Запитах го: “Какво ще кажеш за жените, дето живеят в онази къща?” — “Не си сбъркал като си дошъл при мене. За тях знам всичко. — Така отговаря и веднага започва да нарежда: Тия жени замъкват минувачите от пътя и изобщо там лесно се вдигат крака. Не ти го казвам само така, истина е. Като кучки клечат по улицата и само за мъже мислят. Вечно слухтят на пътната врата и сами отварят, като се чука.”³

А като чуе друг да злослови, присъединява се. “Аз — казва — нищо на света не презирам толкова, колкото тоя човек. Само физиономията му да видиш колко е отблъскваща, а лошотията му — никъде няма да намериш такава. Ето по какво ще разбереш. Жена му донесе зестра не знам колко си таланта⁴, и син му роди, а той ѝ отпуска по пет пари на ден за храна⁵ и през декември я принуждава да се къпе със студена вода.”

Щом си тръгне някои от тия, с които е седнал и почне ли веднъж не пощадява и близките му. А в повечето случаи злослови и по адрес на приятелите и близките си, дори и за мъртвите. Злоезичието било за него свобода на словото и личността, и демокрация. И едва ли им нещо по-приятно в неговия живот от това да злослови.

¹ *генеалозите* — поетите от школата на Хезиод, историците-логографи и всички поети, които излагат родословия.

² *Созий* — Традиционно име на роб, чийто притежател според злословеца се опитва да прикрие това, като поставя на името си нови съставки.

³ *сами отварят* — Вж. IV. Простакът.

⁴ *талант* — Вж. XXVI. Привърженикът на олигархията.

⁵ *по пет пари* — Става дума за дребната пара халк. Вж. X. Стиснатият.

XXIX. Злонравният

Злонравието е пристрастие към лошото. За един човек се казва, че е злонравен, когато се свързва все с пропаднали типове, загубили чест и достойнство по съдебен ред. Целта му е в тяхната компания да добие опитност и така да се страхуват повече от него. Стане ли дума за добър човек ще каже, че по природа никой не бил добър, че всички били еднакви. И на добрия се присмива, а за лошия казва, че бил свободен от предразсъдъци. И ако обвинят такъв човек, уж ще се съгласи с мнението на хората, но все ще има и на какво да се противопостави. Ще каже че бил умен, добър другар, че всичко му идвало отръки. И до там ще стигне в защитата си, щото твърди, че не бил срещал по-способен човек.

За такъв човек се застъпва и в народното събрание, а когато е подсъдим и в съдилището. И убеждава тия, до които е седнал, че трябвало да се съди не човека, а делото му. Той бил нещо като куче за народа, пазел го от вредители. И добавя: “Ако не се застъпваме за такива хора, няма кои да се излага на омраза за благо на държавата.”

Той става ответник на всички негодници чужденци¹ и има ли някъде престъпна кауза той е неин адвокат. А ако е съдия ще изтълкува непременно в най-лошия смисъл обвиненията, които си отправят двете страни.

¹ *ответник на всички негодници чужденци* — Чужденците нямат граждански права и не могат да се явяват в съд. Злонравният се нагърбва с техните дела.

XXX. Користолюбивият

Користолюбиеето е страст към чест и облага, без оглед на чест и достойнство. А ето какъв човек е користолюбивият. Когато прави угощение не поднася на гостите си достатъчно хляб. И заема пари от човек, отседнал при него.

Падне ли се той да разпределя месото на общата трапеза заявява, че е справедливо разпределящият да вземе двойна порция и веднага отделя на себе си две парчета.

Когато търгува с вино и на приятелите си продава разрежено. На представление пуска едва когато директорът на трупата почне да пуска гратис, че и децата си води. Когато го пратят в посолството, парите, които му даде държавата, оставя в къщи, а заема от колегите си. И роба, който го съпровожда, натоварва с повече багаж отколкото може да носи, а му отпуска дневна дажба по-малка от на всеки друг. И когато получи в чужбина с колегите си общ дар, иска си частта и я продава. Когато робът му го маже в банята, казва: “Ей, момче, купил си гранясал елей!” — и взема от някой друг.¹ Слугите му намерят на пътя дребна пара, стига че им иска своята част, защото “общо било намерено”. Даде си дрехата за пране, вземе от някой познат и му я носи дотогава, докато онзи не си я поиска.

И все такива работи. Лично отмерва на слугите си дневната дажба, и то със фидониева крина², с извито навътре дъно, като при това прекалено я поздравява отгоре. В характера му е, като усети, че приятелят му е купил нещо насгода, да го купи от него и после да го продаде на по-висока цена.

Естествено е да връща заем трийсет мини и да намери начин да задържи четири драхми. Съответно удържа на учителя, когато децата му са болни и не ходят на училище. И за да не плаща напразно през месец антестерион, когато има много празници, изобщо не ги праща на училище.³ Взима на робите си, които работят във от къщата му като надничари, не само частта от надницата, дето им се пада но и разликата, която се явява при обмяната на медта в сребро...⁴

Когато угощението на членовете на фратрията е у него, настоява и собствените му роби да бъдат зачислени на храна от общата сметка.⁵ А ако на трапезата половината ряпа остане неизядена, той я описва, за да не вземат от нея слугите, които я раздигат. Пътува ли с познати използва техните роби, а своя наема някъде, като не внася нищо от спечеленото в общата каса.

Ако пак се събират у него на угощение, прави сметка за всички дребни неща, които е дал: дърва, леща, оцет, сол и масло за лампите. Негов приятел се жени или дъщеря си омъжва. Напуска за известно време града, за да не прати подаръци. И от познатите си все такива неща взема назаем, които те ни биха настоявали да се върнат, а и да им ги върне биха се поколебали дали да ги приемат.

¹ ...робът му го маже в банята му — Вж. X. Стиснатият.

² Фидониева крина — крина с по-малък обем, отменена отдавна като мярка по нова време.

³ месец антестерион — Вж. XVI. Суеверният.

⁴ разликата, която се явява — при обмяната на мед в сребро се удържала сума. Користолюбивият прави това, което се върши в същност от банките (Вж. XXI. Суетният)

⁵ угощението на членовете на фратрията — Фратрия (братство) е група семейства, свързани с общност на култа и жертвоприношенията. Тук става дума за религиозно угощение, което се заплаща от общата каса на братството.

ТЕОФРАСТ И НЕГОВИТЕ ХАРАКТЕРИ

БОГДАН БОГДАНОВ

Тази книжка може да бъде четена и без уводни думи. Независимо, че е написана преди 2 300 години, тя е съхранила въздействието си като малко книги от античността. И ако безсмъртието търпи категоризация, „Характерите” биха попаднали в най-неабстрактната и най-невисокомерната категория — те са безсмъртни живо, с непосредствеността на всекидневната реч и на реалните човешки жестове.

Разбира се, Теофраст е и моралист. Но неговият морализъм е скептично тънък, практичен, в крайна сметка прикрит. В „Характерите” има предимно хора и един човешки свят без метафизика. Истинското име на техния автор е Тиртам. Неговият учител във философията Аристотел го нарекъл първоначално Еуфраст („красиво говорещ”), а по-късно Теофраст („божествено говорещ”), за да изрази с това прозвище умението му да говори леко и изкусно.

Роден е в град Ерезос на о. Лезбос към 372 г. пр. н. е. Баща му притежава тепавица и като заможните родители на онова време иска сина му да усвои висшата наука. Началото бива поставено в родния град при ритора Левкип. По-късно Теофраст отива в Атина, за да слуша Платон и да остане там до края на живота си. Именно в Платоновата Академия се среща с Аристотел, става негов съветник и участва в основаването на Аристотеловата школа, на Ликейона.

След смъртта на Александър Македонски(323 г пр. н. е.), когато Атина става център на антимакедонското движение, Аристотел трябва да напусне града. Без да се колебае той завещава школата и библиотеката си на Теофраст. Така авторът на „Характерите” става вторият схолярх в перипатетическата династия и достойно заема това място в продължение на тридесет и пет години до самата си смърт.

Аристотел е патронът и теоретикът на перипатетическата школа. В неговата дейност умозрението и експериментирането са в равновесие. Теофраст също има принос за метафизиката, но е по скоро практик, организатор, учен-енциклопедист. Броят на учениците му, твърди нашият извор Диоген Лаертски (3 в пр. н. е.) , достигал две хиляди. Между тях има знаменитости като Деметрий от Фалерон, който по-късно пренася в Александрия модела на Аристотеловата школа, и като комическия поет Менандер, научил вероятно от учителя си Хераклитовото изречение „характерът на човека е неговата съдба”.

Между многото приближени на Теофраст има и царе. Но той използва влиятелността си, за да помага на своя роден град, а не за да се меси в политиката на времето си. Спокойствието му на философ е смутена само два пъти. Веднъж го подвеждат под отговорност по обвинение в безбожие за сентенцията „случаят владее света,„. Но не са Сократовите времена - Теофраст се оправя лесно. И втори път негов приятел успява да прокара закон срещу правото да се държат философски школи. Теофраст напуска Атина, но още следващата година законът е отменен, а философът посрещат с овации и ограждат с всеобща почит.

Отдаден изцяло на своите занимания, Теофраст няма време и за страсти. „Любовта, казва той, е болест за незаетите души”. Сдържан е, но не е аскетичен. Грижи се за външността си, обича обществото на духовити хора, приятни са му дори богатите трапези. Разбира се, хедонизмът му е чужд. Притежава изработена или дадена от природата мярка, която прилага и към самата мярка. Дружелюбен, обичлив и с кротък нрав, у

него наистина съвпадат възгледи, характер и житейска практика. Като философ той се проявява и в последния акт на живота си — в завещанието си нарежда да не му се прави богато погребение и освобождава робите си.

Може да смути само предсмъртната му жалба. Знаем, че не е склопил очи усмихнат като Сократ. Възнегодувал срещу природата, защото едва на преклонна възраст започнал да разбира някои неща, а животът му свършил. Било несправедливо да живеят дълго гарваните, които не можели да направят нищо полезно през дългия си живот.

И все пак редно е да се каже в негова защита, че Теофраст очевидно не жали за удоволствията на живота, а за онова единствено удоволствие, което не уморява — удоволствието да се познава.

Във всеки случай той не жали за пропиляното време, ако е вярно съобщението на Диоген Лаертски, че оставил 240 съчинения. Вижда се, Теофраст наследил и Аристотеловото трудолюбие.

Съчиненията му следват системата на учителя и обхващат всички страни на знанието — природознание и метафизика, право и риторика, етика и поетика. Дали наистина Теофраст отстъпва във всичко на Аристотел, не може да се знае със сигурност, след като цялата тази грамада от трудове е загубена. Разполагаме с фрагменти, знаем заглавия („За законите”, „За смешното”, „За комедията”, „За стила”). До нас са достигнали само две съчинения по ботаника и „Характерите”. Може да се благодари на случая, че между оцелялото е и тази книжка.

Ето перипетиите по пътя ѝ до нас. След смъртта на Теофраст неговите ръкописи, между тях и „Характерите”, заедно с неиздадени съчинения на Аристотел попадат по завещание в ръцете на Теофрастовия ученик Нелей. Той ги завещава на свои роднини и те на свои, а по времето, когато пергамските царе жадно събират книги за библиотеката си, някой укрива тия ръкописи в едно мазе в малоазийския град Скепис. В края на втори век пр. н. е. ги закупува срещу голяма сума библиофилът Апеликон от о. Теос, който прави лош препис на пощаденото от влагата и червеите. Този екземпляр попада отново в Атина, откъдето след превземането на града Сула го отнася в Рим. Знаем, че над оправянето на текста работи граматикът Тиранион. Започват да се правят и ръкописни издания, най-известното от които принадлежи на Андроник от о. Родос. И тъй, в античността „Характерите” стават известни след първи век пр. н. е. заедно с други езотерични произведения на Аристотел и Теофраст.

В първите векове на новата ера ги четат и в съкращение, а в ранното византийско време им добавят един увод и моралистически поанти, които не са в съзвучие с ироничния реалистически тон на оригинала.

В много средновековни ръкописи са достигнали до „Характерите” — най-ранният е от десети век, най-късните са съвременници на книгопечатането. И това говори косвено за популярността на книжката. Но пътят ѝ до двадесети век не е механичен пренос на един и същи текст. Стига да се каже, че първото печатно издание от 1527 г., посветено на Дюрер, съдържа 23 характера. В 1592 г. френския филолог Касобон, използвайки нов ръкопис, добавя още пет характера. Едва в 1786 г. Благодарение на неизвестен дотогава ватикански ръкопис виждат свят и последните два характера. Но не само това — много поколения филолози попълват лакуните в текста, правят догадки за значението на думи и фрази. В текстологично отношение „Характерите” са едно от най-зле съхранените произведения на елинската древност.

По споменавания на събития в осмия и двадесет и третия характер се установява, че сборникът е създаден от Теофраст непосредствено след 319 г. пр. н. е. „Характерите” придобиват популярност и стават образец на нов литературен жанр — няколко

поколения перипатетици упражняват повествователната миниатюра, открита от Теофраст. От един от тях, от Аристон, нещо е запазено.

В науката се е спорило и по това дали „Характерите” са излезли изпод перото на Теофраст. Известен аргумент в полза на съмнението е техният непретенциозен, дори небрежен стил, а знае се колко грижлив е бил философът в това отношение. Но много повече се е спорило по предназначение на тия миниатюри — в такъв вид ли ги е създал Теофраст, или са ексцерпт от друго негово съчинение за комедията трябва да се отнесат; дали не са скици-модели за риторически упражнения, или са конспект за голямо съчинение, посветено на моралната геноменология; защо в тази поредица са събрани отрицателни типове, не е ли съществувала друга с положителни (може би с трагедийни персонажи).

Опазените характеристики на Аристон, който най-точно следва Теофраст, позволява да се заключи, че „Характерите” са галерия портрети, служили за илюстративен материал за загубен трактат по етика и съставящи неговата втора част. Понеже връзката с трактата не била много естествена, отделяйки се, те се обособили в самостоятелна книга.

Но това уточнение едва ли би стигнало, за да проумеем всичко в „Характерите”. Възникват въпроси и от друго естество. Питаме се защо са рожба на края на четвърти век пр. н. е. Не са ли били възможни по-рано, примерно преди век, когато на сцената на Дионисовия театър в Атина се представят трагедиите на зрелия Софокъл.

В годините, когато Теофраст оглавява перипатетическата школа, голямата държава на Александър Македонски е пред разпадане. Египет, Сирия и Македония, които я наследяват, ѝ отстъпват на площ, но са монархии значително по-реални от Александровата. Те ще просъществуват няколко века и в тях ще бъде изживяна окончателно интимната обозрима родина, градът-държава от епохата на класиката, а човекът ще се превърне от гражданин в поданик и космополит. И макар във времето на Теофраст това донякъде да е бъдеще, осъществяването му е започнало.

Още с походите на Александър човекът се откъсва от полиса и започва да се чуждее от гражданското съзнание и героизма на традиционните митове, започва да се усеща реално, да се чувства индивидуалност. Конкретният човек заема центъра на новата културна вселена, въпросите на неговото щастие, нормите на неговото поведение занимават умовете в зората на елинистическата епоха. Идеалите стават разнообразни, явяват се нови ценности — цени се и съзерцанието, не само действието, и настоящето редом с постоянно идеализираното минало, цени се чувството, а човешката природа, освободена от патетика и героичност, се усеща по-сложно, но също и прозрачно.

“Характерите” са активно звено в тази атмосфера на интерес към реалния човек. Затова въпросът за реализма в тях възниква естествено.

Техният колорит е толкова очевидно реалистичен, че те могат да служат като извор за атинския бит от четвърти век пр. н. е. Какви ли не подробности на ежедневието няма в книгата-тепавичарят чисти горната дреха с хума, паразитът-шут на угощение, обеди, жертви на богове, приятелски вноски, заемане и връщане на пари, таблата за смятане. Въз основа на “Характерите” може да се напише и малък трактат за робството в Атина — роб на пазар, роб-вратар, роб съпровожда господаря си, роб работи въвн от дома и плаща дял на владелеца си, наказание на роб, робиня се грижи за приготвянето на хляба.

“Характерите” са реалистично произведение преди всичко с това, че в тях няма нито една измислена дреболия, после — защото в техния текст дреболиите стават наблюдаеми, достъпни за художественото съзнание.

Този реализъм не е в традициите на литературата на атическата класика. Трагедиите на Софокъл са реалистични в твърде общ смисъл. В комедиите на Аристофан при толкова отделни реалистически моменти животът не се пресъздава, по-скоро се пародира, целта е да се промени. Докато в реализма, който подготвят “Характерите” на Теофраст, няма концепция за живота, външна на самия живот, цени се всекидневието, то става проблем. И нищо, че се губи интерес към първичната сила на живота, за сметка на това се стига до нуждата да се пренесат в художествената сфера житейските подробности, частното, човешката индивидуалност, характера като тип и неповторимост.

В този смисъл персонажите на Теофрастовите “Характери” и на Менандровата комедия не могат да се изведат от героичния всеобщ човек на класическата трагедия. Дори у Еврипид, идейният родител на елинистическата литература, актуалното и индивидуалното са по-скоро колаж, нещо външно, а не следствие от възгледа за света, заложен в трагедията. В атическата трагедия човекът е все пак идеално положение, а не частно същество в битова среда. Затова реалният характер би бил излишен за героя на нравствени авантюри от драмите на Есхил, Софокъл и Еврипид.

Но това, което трябва да се появи в областта на художественото творчество, вече е открито в сферите на гражданския живот и на нехудожествената литература. Зачатъка на “Характерите” откриваме в адвокатските речи на Лизий и в “Никохамова етика” на Аристотел. В тях има повече реална, днес бихме казали социална, психология, отколкото в трагедиите на Еврипид.

По форма “Характерите” са на границата на художествената и нехудожествената литература. Това, че минават предварително през трактата по етика, през адвокатската реч и може би през риторическото упражнение, не намалява тяхната стойност на реалистически миниатюри. Те не биха могли да влязат в художествената литература направо от улицата. Нужна е форма, която да способствува изказа на новооткритото битово съдържание.

Всъщност тази форма у Теофраст все още се търси. Въвеждащата дефиниция в духа на Аристотеловата етика говори, че възгледът за човешкия характер в книгата на Теофраст е все още белязан от умозрение, от един вид научност, че все още не е пластично овладян и в този смисъл не е изразен в завършена художествена форма.

Разбира се, въвеждащата дефиниция не е абсолютно свързана със следващата скица. Но дали имаме право да я пропуснем в превод, да изоставим умозрението, за да подчертаем пластиката?

Без въвеждащото определение читателят не би доловил една съществена черта на античното светоусещане — неговата принципна умозрителност. В античния ъгъл на зрение дори в този случай пътят към човешкия характер е дедуктивен. Дефиницията дава онова съществено, без което житейското, битово и конкретното биха прозвучали за античния човек безсмислено. Тя е смислова ориентация, благодарение на която не се разпилява житейският материал.

Но ако той действително не се разпилява, това не се дължи само на дефиницията. Опорната точка е едно друго общо — същественото, което живее в подробностите на всекидневието. Теофраст го уловил, понеже не е преиначил нито една подробност. Тъй той е създал един характер повече: общия тип на епохата. Почти във всеки характер се прокрадват неговите черти — подвижен, хитър, загрижен за паричните си дела, настроен търговски, пестелив и груб. Ако го наречем с прозвище на друго време, това е

еснафът–буржоа. Присъствието му се усеща в химерите на самохвалеца, в думите на злословеца и неприличните деяния на простака.

Не можем да твърдим, че отношението на Теофраст към него е открито отрицателно. Тонът е добродушен, настроението либерално. И все пак достатъчно е да проследим кое Теофраст счита за прилично и кое не, за да открием наличието и на оценка. В тази оценка е осъдено не богатството, а материалната заинтересованост, в която липсва мярка и приличие. Отсъдата е нравствена и само косвено социална. Тя е все пак традиционна и нереалистична.

Очевидно намерението на Теофраст е да открие източника на човешкото поведение в особеностите на отделния човек. Но интересът към жизнената среда, към самото проявление на характера го отделя от Аристотеловата физиономическа антропология, обясняваща характера на човека с неговата конституция. Теофраст открива и индивидуалното основание на характера. В поведението на неговите типове действа логиката на житейските обстоятелства и тя оцветява по подобен начин пъстрилото човешки характери.

Значението на “Характерите” в античността не се изчерпва с това, че са станали образец за подражание. Те помагат да разберем стандартните характери на новата атическа комедия (Менандър) и на римската комедия (Плавт и Теренций). Ласкателят на Теофраст е подготовка за паразита, самохвалецът — скица за “Войника самохвалко” на Плавт, черногледецът и мнителният са съвременници на Менандровия “Мъчен човек”. Затова Лесинг има право, като изтъква значението на “Характерите” за изработване на принципите на комедията. Античната комедия обаче не ползува целия реалистически потенциал на “Характерите”, напротив — стандартизира го.

В ново време Теофраст има един конгениален събрат — Лабрюйер. Неговите “Характери” са по-обширни, по-изтънчени, по-задълбочени психологически, но не и по-пластични от Теофрастовите. “Характерите” на Лабрюйер често преминават в морализация и затова, общо взето, са лишени от хумор.

Ако в нещо предимството на Теофраст е безспорно, то е, че неговата книжка е смешна. Разбира се, не на всички смешни места ще се разсмее съвременният читател. Може би “Характерите” биха ни разсмели повече, ако умеехме да се смеем и исторически. Но историческият смях изисква усилие, способност за метаморфоза. И бъде ли достигнат, доставя по-дълбока наслада от обикновения смях — човек се усеща реално безсмъртен, способен да възкреси вкуса на хора, живели преди хилядолетия.

И все пак усилието не е задължително условие, за да се изпита наслада в случая. “Характерите” са от ония значителни творби, които имат и буквален смисъл.